

HUMANISTINEN
AMMATTIKORKEAKOULU

OPINNÄYTETYÖ

Suuntana kulttuurisesti kestävä kehitys

Linnea Rissanen

Kulttuurituotannon ko. (240 op)

05 / 2014

HUMANISTINEN AMMATTIKORKEAKOULU

Koulutusohjelman nimi

TIIVISTELMÄ

Työn tekijä Linnea Rissanen	Sivumäärä 31
Työn nimi Suuntana kulttuurisesti kestävä kehitys	
Ohjaavat opettajat Molla Walamies & Sanna Pekkinen	
Työn tilaaja ja työelämäohjaaja Japa ry, Anna Sarkkinen	
<p>Tiivistelmä</p> <p>Opinnäytetyöni tilaaja on Jyväskylässä toimiva kestävä kehitystä edistävä yhdistys JAPA ry. JAPA ry tekee monipuolisesti työtä kestävä kehityksen puolesta asukaslähtöisellä tavalla. Yhdistys on perustettu vuonna 2001, toiminta-aikanaan se onkin saanut vahvan jalansijan Jyväskylässä. Kaikki kestävä kehityksen osa-alueet ovat olleet mukana toiminnassa, kulttuurinen kestävä kehitys kuitenkin vähiten.</p> <p>Tässä opinnäytetyössä selvennetään kuvaa kulttuurisesta kestävästä kehityksestä. Mitä tuo paljon sisällään pitävä kokonaisuus voisi tarjota yhdistykselle, joka toimii ruohonjuuritasolla? Lähestyn aihetta erilaisten lähteiden kautta. Kirjallisuuden ohella materiaalina olen käyttänyt teemahaastatteluja. Haastateltavien joukko on melko heterogeeninen. Mukana on niin kulttuurin kuin kestävä kehityksen parissa työskenteleviä henkilöitä.</p> <p>Tavoitteena on luoda JAPA ry:n käyttöön sopiva kokonaisuus, josta löytyy helposti käytettävää teoria-tietoa, haastateltavien ajatuksia sekä pohdintaa. Lisäksi mukana on muutamia käytännön sovelluksia, joiden avulla Japa ry voi toiminnassaan toteuttaa kulttuurista kestävä kehitystä.</p> <p>Kulttuurista kestävä kehitystä lähestyn taiteen soveltavan käytön, viestinnän sekä alueellisen yhteistyön kautta. Näiden teemojen pohjalta opinnäytetyöni tarjoaa tapoja soveltaa kulttuurista kestävä kehitystä ruohonjuuritasolla.</p>	
Asiasanat kestävä kehitys, kulttuurinen kestävä kehitys, viestintä, soveltava taide, alueellinen yhteistyö	

HUMAK UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES
Name of the Degree Programme

ABSTRACT

Author Linnea Rissanen	Number of Pages 31
Title The way is cultural sustainable development	
Supervisor Japa ry, Anna Sarkkinen	
Subscriber and Mentor Molla Walamies & Sanna Pekkinen	
<p>Abstract</p> <p>The order of my thesis is JAPA ry which is organization of sustainable development at Jyväskylä. Japa ry has been set up at 2001. During this time JAPAs status has become established in city of Jyväskylä. The organization acts using some practical method with citizens.</p> <p>On this thesis I strive to make a concept about cultural sustainable development. What this multifaceted issue can offer to JAPA ry? There are several ways of approaching this issue. In this case I have used literature. Moreover I have made some theme interviews. Interviewees works with culture or sustainable development. They form quite heterogeneous group.</p> <p>Goal of my thesis is create a functional whole to JAPA ry. This thesis includes theory, thought of all Interviewees and some practical applications. In my thesis applied art, a territorial cooperation and communication are ways to promote about cultural sustainable development. Based on those subjects JAPA ry could implement, cultural sustainable development.</p>	
<p>Keywords sustainable development, cultural sustainable development, communication, applied art, a territorial cooperation</p>	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	5
2 JAPA RY	6
3 KESTÄVÄN KEHITYKSEN JÄLJILLÄ	6
3.1 Sosiaalinen, ekologinen, taloudellinen ja kulttuurinen kestävä kehitys	8
3.2 Kulttuurinen kestävä kehitys	9
3.3 Aktiivinen vai passiivinen?	11
4 HAASTATTELUT	12
4.1 Kestävä kehitys arjessa ja työssä	13
4.2 Arvot	15
4.3 Kulttuuri ja taide - suhde kestävään kehitykseen?	16
4.4 Käsityksiä sekä toteutuksia	17
4.5 Katsaus JAPA ry:n suuntaan	21
5 KOHTI KULTTUURIA	22
6 LOPUKSI	29

1 JOHDANTO

Viime vuosina vihreät arvot sekä kestävä kehitys ovat alkaneet muodostua normeiksi: kierrätystä, luomua, yksityisautoilun vähentämistä sekä yleisesti kulutuksen vähentämistä huomioidaan entistä enemmän. Vihreys on saanut jalansijan tavallisessa arjessa. Kestävä kehitys kuitenkin sisältää myös ajatuksen kulttuuriympäristön säilyttämisestä, tasa-arvosta, eettisestä kulttuurituotannosta sekä kulttuurisista oikeuksista. Kulttuuri monessa muodossaan tarjoaa erilaisia tapoja toteuttaa kestävä kehitys.

Kestävän kehityksen neljä osa-aluetta muodostavat kokonaisuuden, jonka tavoitteena mahdollisimman hyvän tulevaisuuden turvaaminen tuleville sukupolville. Taloudellinen, ekologinen, sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus kulkevat tiiviinä rintamana. Kuitenkin kulttuurinen kestävä kehitys on monessa yhteydessä hieman taustalle jäänyt ulottuvuus. (Vihreäpolku 2014.) Opinnäytetyössäni tartun tähän aiheeseen. Työn tilaajana toimii Jyväskylässä vaikuttava kestävä kehitystä edistä yhdistys, JAPA ry.

Työn tavoitteena on selkeyttää kuvaa kulttuurisesta kestävästä kehityksestä sekä tarjota JAPA ry:lle erilaisia tapoja toteuttaa tätä kestävän kehityksen haastavana osana pidettyä ulottuvuutta. Kulttuurin keinoin JAPA:n kaltainen yhdistys voi hyödyntää olemassa olevaa osaamista uudella tavalla ja tarjota uusia ulottuvuuksia edistää kestävä kehitystä. Kulttuurinen kestävä kehitys on hieman hämärään jäänyt käsite, jonka selkeäksi ja konkreettiseksi tekeminen on tärkeä osa kestävän kehityksen työtä.

Aihetta lähestyn kirjallisuuden sekä teemahaastattelujen pohjalta. Haastattelujen avulla pyrin kartoittamaan tarvetta kulttuurin sekä kestävän kehityksen parissa tehtävälle työlle sekä selvittämään aiheeseen liittyviä käsityksiä. Haastateltavat työskentelevät kulttuurin tai kestävän kehityksen parissa.

2 JAPA RY

JAPA ry eli Jyväskylän kestävä kehitys (ent. Jyväskylän Asukkaiden Paikallisagenda) on aatteellinen yhdistys, jonka tarkoituksena on edistää Jyväskylässä paikallista kestävä kehitystä asukkaiden arjessa. Yhdistys on perustettu vuonna 2001 paikallisten asukasyhdistysten aloitteesta. Tavoitteena on toimia helposti lähestyttävänä, ruohonjuuritason toimijana, joka tarjoaa tietoa, taitoa, apua ja ohjausta arkipäivän ekologiaongelmiin sekä tiedon lisäämiseen ja päivittämiseen.

JAPA ry:n toimintaan kuuluvat niin erilaiset projektit ja hankkeet kuin tapahtumien suunnittelu ja niissä mukana olo. Myös yhteistyö erilaisten toimijoiden, kuten Jyväskylän kaupungin kanssa on tiivistä. Jyväskylän kaupungin kanssa toteutettavia yhteistyökampanjoita ovat mm. asuinalueiden siivoustalkoot, Anssu-peikon jäteneuvontatuokiot esikoululaisille sekä Liikkujan viikko. Lisäksi JAPA ry:llä löytyy omaa toimintaa lähiruokapiireistä liikkumisen ohjaukseen. Toiminta onkin kattavaa: kestävä kehityksen teemoja toteutetaan niin ruoan, liikkumisen kuin ympäristösiisteydenkin kautta.

3 KESTÄVÄN KEHITYKSEN JÄLJILLÄ

Kestävä kehitys on tavoite. Se on ideologia ja toiminnan määränpää. Kestävä kehitystä on käydä kirpputoreilla, suojella luontoa, vähentää lihan syöntiä, lisätä julkisilla liikkumista ja Reilun Kaupan tukemista. Se on äänestämistä ja yhteisistä asioista kiinnostumista. Se on yhteistyötä, arvostusta ja tavoitteellisuutta. Kestävä kehitys on ihanne. Joskus se on ehkä vain termi, jolla pestään kasvoja. Onko se kuitenkin jotain muutakin?

Kestävä kehitys on yhteiskunnallista muutosta, jonka tavoitteena on turvata tuleville sukupolville elinkelpoinen ja tasa-arvoinen maailma. Se on tulevaisuustyötä, jota tulee toteuttaa niin alueellisesti kuin maailmanlaajuisestikin. Vaikka ”kestävä kehitys” on terminä ollut olemassa muutamia kymmeniä vuosia, on huoli elinympäristömme tilasta ollut kuitenkin olemassa jo kauan. Ensimmäisenä merkittävänä etappina pide-

tään amerikkalaisen ympäristöaktivistin Rachel Carsonin teosta *Silent Spring* (1962), joka kritisoi maataloudessa käytettävien kemikaalien vaikutuksia ympäristölle. Jo saman vuosikymmen lopulla ensimmäiset havahtuivat myös pohtimaan maapallon kantokyvyn riittävyyttä. (Vuori & Tuusjärvi & Aatos 2007, 1-5.)

Vaikka monet ympäristö- ja yhteiskuntaongelmat, kuten otsonikerroksen ohentuminen, happamat sateet ja hyvinvoinnin epätasainen jakautuminen sekä alituisen kasvun tuhoiset seuraukset huomattiinkin jo vuosikymmeniä sitten, varsinaisen sysäyksen ympäristön suojelulle antoi Tshernobylin ydinvoimalaonnettomuus vuonna 1986. (mt., 2-3.)

YK:n ympäristö- ja kehityskomitean laatima raportti *Yhteinen tulevaisuutemme* (1987) loi puitteet kokonaisvaltaiselle kestävyydelle: ensimmäistä kertaa ekologiset ongelmat todella kytkettiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin sekä talouskasvuun. (Soini 2013, 13.)

Vaikka kestävä kehitys onkin nostettu ja tunnistettu kansainvälisesti tavoitteeksi ja ihanteeksi, saa se osakseen myös kritiikkiä. Erityisesti nousussa oleva degrowth-liike haastaa kestävän kehityksen tukijoita. Kehitys ja kasvu nähdään joissakin yhteyksissä synonyymeinä. Kuitenkin monissa yhteyksissä kasvu ja kestävyys ovat keskenään ristiriidassa. Erityisesti ekologinen kestävyys ja alituinen talouskasvu koetaan mahdottomuudeksi. Mittaako BKT siis todellista hyvinvointia? Voiko kasvu olla myös kestävä? Degrowth-liike näkee kestävän kehityksen perustuvan lähinnä markkina- sekä ihmiskeskeisille periaatteille ja ratkaisulle. Tämän vuoksi kritisoijat toteavat kestävän kehityksen jäävän toimimattoman ajatuksen tasolle. (Alaja 2011, 16.)

Liikkeen ajatusten mukaan todellinen kestävä kehitys perustuu yhteiskunnalliseen kehittymiseen, hyvinvoiva yhteiskunta rakentuu sosiaalisen kanssakäymisen, tasa-arvon sekä yksinkertaisuuden pohjalle. Materiaalin positiivinen merkitys on vähäinen. Degrowth-liike painottaa pakollista muutosta lähes kaikessa toiminnassa työnteosta kuluttamiseen. Enemmän vähemmällä on kantava ajatus. (mt.,16-31.) Siinä missä kestävä kehitys pyrkii muuttamaan nykyisiä malleja, degrowth luo uusia.

Vaikka kestävä kehitys saakin osakseen kritiikkiä, on se tähänastisista aatteista pisimmälle elänein ja suurimman yleisön tavoittanut. Yhteiskunnallisen kehityksen myötä myös ajatus kestävästä kehityksestä muuttuu, hiljalleen enemmän ja enemmän ulos ihmis- ja talouskeskeisestä ajattelusta. Tällainen muutos kuitenkin tapahtuu hitaasti.

3.1 Sosiaalinen, ekologinen, taloudellinen ja kulttuurinen kestävä kehitys

Näkökulmia kestäväan kehitykseen on lähes yhtä paljon kuin on katsojia. Jo eri aloilla työskennellessä saattaa huomio kiinnittyä täysin erilaisiin seikkoihin. Jos taas toisaalta tarkastellaan aihetta eri maailman kolkasta näyttää tilanne jälleen erilaiselta. Suomalainen yrittäjä katselee kestäväa kehitystä täysin eri vinkkelistä kuin somialainen opettaja.

Kuitenkin, vaikka näkökulma vaihtelee, puitteet ovat samat. Millainen on siis kestäväan kehityksen kokonaisuus? Usein ajatellaan kestäväan kehityksen sisältävän vain ekologisen sekä taloudellisen puolen. Nämä alueet ovatkin ehkä helpoiten toteutettavissa: liikkuminen, ruoka, pukeutuminen ja muu kuluttaminen, luonnon suojelu yms. Kuitenkin kestäväa kehitystä voidaan tarkastella myös sosiaalisesta ja kulttuurisesta ulottuvuudesta: kuinka toteutuu tasa-arvo, millainen on kulttuuriympäristöni, millaista kulttuuriperintöä nyt luodaan. Kun halutaan luoda kattava kuva, tulee kaikki neljä aluetta ottaa huomioon. Kuinka tätä voidaan lähestyä. Millainen on kulttuurisen kestäväan kehityksen rooli?

1. Kulttuurinen kestävä kehitys luo kehityksen muulle kestäväälle kehitykselle. Se määrittelee niin taloudellisen, ekologisen kuin sosiaalisenkin kestävyuden muodon, pohjan, sisällön ja painoarvon. Se on alusta, jonka päälle rakennetaan. Tämä alusta ei kuitenkaan ole kaikkialla samanlainen tai muuttumaton. Esimerkiksi länsimaissa ja kehittyvissä maissa kulttuuripohja on huomattavan erilainen. Tämän vuoksi myös kestäväan kehityksen painotus vaihtelee. (Laine 2013, 31.) Vaikka kulttuurinen kestävä kehitys nähdäänkin hieman erilaisena osana kokonaisuutta, on sen tärkeys yhtä suuri kuin muiden. (mt.,32.)

2. Kulttuurinen kestävä kehitys on vastuun kantamista sekä muutosta kohti kestävää tulevaisuutta. Tämän mallin mukaan matka kohti kestävyttä on samalla matkaa kulttuurisessa muutoksessa. Vaikka jälleen kaikki kestävä kehityksen alueet muodostavatkin kokonaisuuden, voidaan ne myös parittaa: sosiaalinen ja kulttuurinen sekä ekologinen ja taloudellinen. Nämä parit tukevat toisiaan ja näin muutosta kohti kestävää tulevaisuutta. (mt., 32.)
3. Kestävä kehitys ei ole ilman kulttuuria. Kulttuurisen kestävä kehityksen tarkoituksena on olla yhdistävänä tekijänä kulttuurimme ja kestävä kehityksen välillä. Tämän mallin mukaan kulttuurin tulisi olla tunnistettava osa jokapäiväistä päätöksentekoa ja toimintaa. Kulttuuri tulee nähdä muuttuvana, vuorovaikutteisena ja aktiivisena kokonaisuutena. (mt., 33)
4. Kestävä kehitys voidaan kuvata ajatuksella kestävyden saavista. Tässä saavissa sen jokaista reunaa kuvaa yksi kestävä kehityksen osa-alueista. Jokainen osa, eli jokainen reuna, on yhtä tärkeä. Tässä mallilla kestävyden laatua ja tasoa mittaa huonoiten toteutettu osa, saavin matalin reuna. Yhden alueen puutetta ei siis voida korjata toista kasvattamalla. Kestävyden saavi vuotaa lyhyimmän reunan kohdalta. (Hietanen & Sivonen 2003, 7.)

Vaikka aihetta voidaan tarkastella usealta kannalta ja ne painottuvat hieman eri tavoin, on suunta näissäkin sama. Näkökulmasta riippumatta tavoitteena on turvata elinkelpoinen ympäristö. Kulttuurisen kestävä kehityksen tärkeimpiin tavoitteisiin voidaan lukea moninaisuuden säilyttäminen ja edistäminen. Kulttuurin muuttuessa kulttuurisen kestävä kehityksen tarkoituksiin kuuluu myös muutoksen tallentaminen sekä kulttuurin elinvoimaisuuden ja muuntautumiskyvyn säilyttäminen. (Hietanen & Sivonen 2013, 8-9.)

3.2 Kulttuurinen kestävä kehitys

Pääsääntöisesti huomio on kiinnittynyt kulttuuriperimään, kulttuuriseen moninaisuu-

teen sekä erilaisiin humanitaarisiin arvoihin, kuten ihmisoikeuksiin ja erikseen alkupe-
räiskansojen oikeuksiin. Ekologisen kestävyys ja kulttuurin välinen suhde on jäänyt
vähemmälle huomiolle. Kuitenkin jo vuonna 1994 Pentti Malaskan johtama työryhmä
määrittelee kestävä kehityksen ohjelmalle kolme kulmakiveä: ekologinen kestävyys,
yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus ja ihmisen henkisesti uudistuva kehitys. Tässä
luokittelussa kulttuurinen ulottuvuus voidaan jo todeta. (Soini 2013, 14.)

Kulttuurin rooli osana kestävä kehitystä tunnustetaan Suomen ulkopuolellakin. Poh-
joismaiden kestävä kehityksen ohjelmassa (2013) todetaan kulttuurin rooli tärkeäk-
si. Kulttuurin todetaan vaikuttavan niin kulutustottumuksiin kuin elämäntapavalintoi-
hin. Kulttuuri vaikuttaa myös osallaan luontosuhteeseemme sekä yhteiskunnallisten
muutosten hyväksymiseen. Näin ollen myös sen rooli kestävä tulevaisuuden raken-
tajana ulottuu kulttuuriperimää laajemmalle. (mt., 14-15.)

Kulttuurisen kestävä kehityksen laajemman tunnustamisen ja hyväksymisen kestä-
vä kehityksen neljänneksi, tasavahvaksi ulottuvuudeksi tehdään työtä Agenda for
Culture 21 -ohjelmassa. Ohjelmassa lähestytään kulttuuria hyvin laajasti: kulttuuri
nähdään kestävä kehityksen sieluna. Kulttuurisen kestävyys ei tulisi olla vain yk-
sittäisiä tekoja ekologisen kestävyys puolesta, vaan selkeä kokonaisuus joka on
osa yhteiskuntapolitiikkaa. Myös UNESCO on hiljattain antanut tunnustusta kulttuuri-
sen kestävyys puolesta. (mt., 15.)

Yhtenä merkittävänä osana kulttuurista kestävä kehitystä voidaan myös pitää mui-
den humanitaaristen oikeuksien ohella kulttuurisia oikeuksia. Kulttuuriset oikeudet on
tunnustettu osaksi kansalaisoikeuksia sananvapauden, kansalaisoikeuksien sekä po-
liittisen vapauden ohella. Kulttuuristen oikeuksien tavoitteena on turvata jokaiselle
yhtäläiset mahdollisuudet omaan kieleen, kulttuuriin ja uskontoon. Mutta yhtä lailla
tärkeää on turvata mahdollisuus taiteen tekemiseen, osallistumiseen sekä vaikutta-
miseen. (Koivunen & Marsio 2006, 8-9.)

Kulttuurisiin oikeuksiin ja kulttuurin etiikkaan on kiinnitetty huomiota entistä enemmän
viime vuosina. Vuonna 2005 lanseerattiin käsite Reilu Kulttuuri. Käsite sisältää aja-
tuksen kulttuurista oikeuksista ja niiden toteutumisesta kulttuurin saavutettavuudesta

kulttuuriseen itseilmaisuun. Kulttuurista oikeuksia pyritään toteuttamaan Reilu kulttuuri -hankkeen avulla. (mt.,17.)

Reilu kulttuuri pitää erilaisten oikeuksien lisäksi sisällään myös ajatuksen vastuun ottamisesta. Vastuulliseksi toimijaksi voidaan nimetä jokainen kulttuuria tarjoava taho. Eettinen kulttuurituotanto on jokaisen toimijan vastuulla: ympäristö, ihmiset, kulttuurien monimuotoisuus. (mt.,16, 25.) Millainen on siis kulttuuria tuottavan toimijan vastuu?

3.3 Aktiivinen vai passiivinen?

Taide ja kulttuuri ovat yhteiskuntamme kuvia. Ne kertovat arvoista, tavoitteista ja ihanteista. Kulttuuri voi olla väline tämän kuvan laajentamiseen sekä trendien luomiseen. Omien huomioideni mukaan kestävä kehityskin on saanut tästä osansa, esimerkkinä kierrätysmuoti, ympäristöystävälliset tapahtumat yms. Kierrätys, uusiutuviin materiaalien käyttö sekä yleinen ympäristötietoisuus ovat lisääntyneet. Kestävä kehitys on yhteinen tavoite, jonka toteutumista (tai edistämistä) tulisi jokaisen toimijan tavoitella. Millaisia rooleja tämä työ tarjoaa?

Voitaisiin väittää lähes jokaisen toimijan jollain tasolla tekevän työtä kestävän kehityksen parissa. Tapoja toimia on useita. Osa toteuttaa kestävän kehityksen mukaisia arvoja tietoisesti, etsien aktiivisesti uusia ja parempia toteutusmuotoja. Osalle kestävä kehitys on taustalla vaikuttava tekijä. Yksinkertaisimmillaan toimijat voisi jakaa kahteen ryhmään: aktiivisiin ja passiivisiin. Kuinka nämä kaksi toimijaa tekevät työtään?

Aktiivinen toimija pyrkii tarmokkaaseen ”käännytystyöhön”. Hän jakaa tietoa ja pyrkii aktiivisesti muuttamaan virheellisiä ajatusmalleja, kuten kierrättämisen turhuus ja vaivalloisuus tai lähiruoan kalleus. Hänen tavoitteenaan on aktiivinen vaikuttaminen sekä näkyvät tulokset. Aktiivinen toimija kulkee vihreä lippu korkealla.

Myös passiivisen tavoitteena on edistää toiminnallaan kestävää kehitystä. Tällainen toimija näkee kestävän kehityksen kaiken työnsä taustavaikuttajana. Hän pyrkii vaikuttamaan valinnoillaan: suosii paikallista, valitsee huolella yhteistyötahot sekä kan-

taa vastuun ympäristöstä. Hän ei kuitenkaan ole aktiivinen tiedon jakaja, eikä pyri vaikuttamaan muiden päätöksiin.

4 HAASTATTELUT

Monessa yhteydessä todetaan kulttuurisen kestävän kehityksen pitävän sisällään yllättävänkin suuren osan kestävästä kehityksestä. On todettu, etteivät kaikki talouteen, teknologiaan tai luonnontieteisiin perustuvat globaalit ohjelmat välttämättä kannata toivotua hedelmää. Syynä tähän voi olla top-down -toimintamalli, jonka periaatteet eivät aina yllä paikallisen kulttuurin ymmärrykseen. Tällaisissa tilanteissa vaikutukset esimerkiksi luonnon monimuotoisuuden säilyttämiseksi, köyhyyden vähentämiseksi ja tasa-arvon edistämiseksi eivät jää pysyviksi. Jotta voidaan tehdä toimivaa kehittämissi-työtä, tulee tuntea kulttuuri jossa työtä tehdään. (Soini 2013, 15-16.) Vaikka kyseinen esimerkki sijoittuukin maailmanlaajuiselle kentälle, ovat paikallisella tasolla toimimisen periaatteet kuitenkin samoja.

Jotta voitaisiin ymmärtää kulttuurisen kestävän kehityksen ulottuvuuksia parhaalla mahdollisella tavalla, ei ainoastaan kirjallisuuteen ja satunnaiseen keskusteluun pohjautuva tieto riitä. Jyväskylän seudulla on paljon aiheeseen liittyvää toimintaa ja toimijoita, joilla on uskomaton määrä hiljaista tietoa ja takana paljon tehtyä työtä. Totesin teemahaastattelun olevan paras menetelmä hiljaisen tiedon esiin tuomiseen.

Haastattelurunko koostui noin kymmenestä kysymyksestä, jotka liikkuivat kulttuurin, kestävän kehityksen sekä kulttuurisen kestävän kehityksen ympärillä. Vaikka haastattelurunko oli jokaiselle haastateltavalle sama, ohjautui keskustelu kunkin haastateltavan kohdalla hieman erilaisille urille. Kulttuurista kestävästä kehityksestä lähestyttiin niin sosiaalisen kestävän kehityksen kuin taloudellisenkin kestävän kehityksen kautta. Kuitenkin jokaisessa haastattelussa taide sai jonkinlaisen roolin.

Haastateltavat valikoituivat niin ammatillisen- kuin henkilökohtaisen kiinnostuksen mukaan. Pyrkimyksenä oli löytää mahdollisimman heterogeeninen joukko, jotta myös näkemyksestä tulisi mahdollisimman laaja. Mukaan valikoitu niin opiskelijoita, kulttuurin parissa työskenteleviä sekä kestävän kehityksen asiantuntijoita.

Haastateltavat

Järvinen Riikka	Jyväskylän kaupungin kulttuuripalvelut, kulttuuri tuottaja
Kaipainen Hilla	Taide- ja kulttuurialan opiskelija
Laitinen Hanne-Mari	Kulttuuriluotsi koordinaattori
Lukkarinen Ritva	Japa ry:n hallituksen varapuheenjohtaja
Nevala Merja	Dodo ry:n puheenjohtaja
Tikkaoja Oona	Taiteilija
Vuolio-Valenius Tuula	Museolehteri, Keski-Suomen Museo

Haastattelujen tarkoituksena oli selventää käsitystä yleisesti kestävästä kehityksestä, sekä tarkemmin kulttuurisesta kestävästä kehityksestä. Haastattelujen ohessa kartoitiin myös mahdollista halukkuutta JAPA ry:n kanssa tehtävään yhteistyöhön. Lähes kaikki haastattelut nauhoitettiin, muutama toteutettiin sähköpostin välityksellä. Haastateltavat antoivat suostumuksensa nimien julkaisuun.

4.1 Kestävä kehitys arjessa ja työssä

Haastateltaville kestävä kehityksen mukaiset arvot olivat jo lähes itsestään selvä osa niin arjen kuin työelämänkin arvomaailmaa. Toteutustapa ja painotus kuitenkin vaihtelivat. Osa haastateltavista kertoi tietoisesti ”tekevänsä vihreitä valintoja” kuten päätös olla lentämättä ja aineettomien lahjojen ja lähiruoan suosiminen. Liikkumiseen kiinnitettiin myös paljon huomiota.

Haastateltavat kokivat taloudellisen sekä ekologisen kestävä kehityksen jo tavallisiin arvoihin kuuluvaksi. Tämä näkyi arkipäiväisessä kuluttamisessa: vaatteissa, liikkumisissa sekä ruoassa. Osa haastateltavista kuitenkin koki kulttuurisen sekä sosiaalisen kestävyuden vieraaksi. Silti näistäkin aiheista löytyi ajatuksia, joita ei välttämättä aiemmin oltu yhdistetty kestävä kehitykseen. Usein tämä tieto näkyi myös valinnoissa sekä arvoissa.

Esimerkiksi kulttuurin tärkeyttä sekä vapaaehtoistyön arvoa korostettiin. Lisäksi suvaitsevaisuus, tasa-arvo, kulttuuriset oikeudet sekä yhteisvastuu nostettiin esille. Pehmeitä arvoja pidetään erityisesti työelämässä tärkeinä. Kuitenkin esiin nousi huoli: kuinka tätä arvomaailmaa todella toteutetaan?

Erityisesti nuorten jaksaminen sekä työelämään pääsyn hankaluus koettiin huolestuttavaksi. Muutama haastateltavista totesi myös eriarvoistamisen olevan edelleen vaikuttava tekijä arjessamme. Huomaamattamme tietynlaiset stereotypiat vaikuttavat esimerkiksi ensivaikutelmaan. Oman, tai muiden, ennakkoluuloisuuden hälveneminen kuitenkin koettiin erittäin myönteiseksi, tavoiteltavaksikin. Työelämän lisäksi pehmeitä arvoja sekä kestävästä kehitystä edistävää toimintaa toivottiin enemmän osaksi myös vapaa-aikaa. Miksi vapaa-aika on kiireistä?

”Pienellä kulutuksella suuria elämyksiä.”

Tämä toteamus tiivistää mainiosti kestävästä kehityksen periaatteet sopien toisaalta arkeen, vapaa-aikaan ja kulttuuriin. Monille kulttuuri onkin yksi keino saada elämyksiä, mutta samalla keventää ympäristökuormitusta vähentämällä esim. materiaalisia lahjoja. Useimmin kestävä kehitys kuitenkin koettiin taustavaikuttajan roolissa loistajana, selvimmin sen todetaan näkyvän kulutustottumuksissa. Huomio kiinnittyy erityisesti roskien lajitteluun (joskus siihen ettei sitä tehdä, turhan paperin välttämiseen yms.) Ruoka, liikkuminen sekä pukeutuminen nousivat myös yhdeksi suureksi kokonaisuudeksi niin työssä, kuin vapaalla. Näitä arkisia valintoja kuitenkin pidettiin jo normia, ei niinkään suurena ekologisena panostuksena. ”Vihreys” ei enää ole erityinen elämäntapa.

Vaikka kestävä kehitys olikin jokaisella haastateltavalla osana niin työtä kuin arkea, ei tilanne ole täysin mutkaton. Ongelmaksi koettiin vielä aiheen laajuus: kestävä kehitys saattaa tuntua vieraalta, vaikealta ja ”pelkältä puheelta”. Kuinka voidaan vakuuttaa ”suuret” joukot ja saada heidät innostumaan? Kuinka motivoida se ryhmä, jota kestävä kehitys ei vielä ”kosketa”?

4.2 Arvot

Kestävä kehitys sisältää monia arvoja, joiden toivotaan toteutuvan. Haastateltavat mainitsivat tasa-arvon, eettisyyden, aitouden sekä oikeiden kohtaamisten olevan merkityksellisiä. Kuitenkin monet ilmiöt, kuten yleinen pahoinvoinnin lisääntyminen kielivät jostain, joka ei toteuta kestävää kehitystä. Vuoden alussa pääministeri Jyrki Katainen totesi yleisen ilmapiiirin olevan kielteinen, vaativa ja täydellisyyttä tavoitteleva (Rantala 2013). Toisaalta tavoitteellisuus ja ehkä vaativuuskin ovat osa kestävää kehitystä, mutta missä kulkee raja? Mistä kumpuaa tyytymättömyys ja vaativuus? Kuinka tämä vaikuttaa toisaalta työelämään, arkeemme tai kestävän kehityksen parissa tehtävään työhön?

Monet haastateltavista ilmaisivat huolensa nuorten työttömyydestä, tuloerojen kasvusta yms. sosiaalisista ongelmista. Toinen selkeä huolen aihe oli ympäristön tila. Ekologinen kestävyys ja sen eteen tehtävä työ sai kannatusta ja huomiota monelta suunnalta. Myös taloudellinen kestävyys kiinnosti: alituinen kasvu ja kestävyys koetaan ongelmaksi. Voiko kasvu olla myös kestävää?

” Sanat: ”kestävä” ja ”kehitys”. Jos mä aattelen meidän talouden ideologiaa, niin siellä kasvu on kehitystä. Koen, että kestävän kehityksen ajatus kritisoi tätä. Kasvu yhä laajemmaks ja laajemmaks ja isommaks ja isommaks ei välttämättä oo kestävää.”

Vaikka huolenaiheita onkin paljon, huomioitiin myös jo tehty työ. Paljon onkin jo tehty: erilaisia projekteja nuorten hyväksi, ympäristöhankkeita yms.. Lisää kuitenkin kaivattiin. Erityisesti yhteisöllinen toiminta koettiin toimivaksi ratkaisuksi. Olisiko tässä tilaa myös kulttuurille? Muutamia esimerkkejä tällaisesta työstä nostettiin esille, hyvänä esimerkkinä Hyvinvointia Huhtasuolle -hanke, jonka tarkoituksena on elävöittää ja kehittää asuinalueita sekä edistää asukkaiden hyvinvointia (Jyväskylän kaupunki 2014).

Arvokeskustelussa nousivat nopeasti esille kysymykset vastuista, velvollisuuksista ja oikeuksista. Kuinka vastuu jakautuu? Erityisesti ympäristön tilasta huolehtiminen koetaan yhteiseksi velvollisuudeksi. Tästä velvollisuudesta esimerkiksi nostettiin eri-

laiset siivouskampanjat sekä yksityisautoilun vähentäminen. Tällaiseen toimintaan monia motivoi yhteinen jaettu vastuu. Myös helpoksi tehty vaikuttaminen lisää intoa osallistua.

”Pidettäis huolta meidän yhteisestä ympäristöstä. Näitten ajatusten on välityttävä kulttuurissakin.”

Vastuu koettiin siis myös kulttuurin saralla niin kuluttajan kuin tuottajankin näkökulmasta. Kulttuuria tuottavat toimijat kokevat olevansa vastuullisia ympäristön lisäksi myös saavutettavuudesta. Kulttuuria tulisi voida tarjota mahdollisimman laajalle alueelle, myös keskustan alueen ulkopuolelle. Lisäksi mahdollisimman monipuolinen kulttuuritarjonta koetaan velvollisuudeksi. Myös paikallisten taiteilijoiden huomioiminen nostettiin esille.

4.3 Kulttuuri ja taide - suhde kestävään kehitykseen?

Mitä on kulttuuri? Millainen on taiteen ja kestävän kehityksen suhde? Toteutuvatko kulttuuriset oikeudet? Kun pohditaan laajoja käsitteitä, nousee esille hankalia kysymyksiä. Haastattelujen lomassa ilmeni paljon pohdintaa yllä olevista kysymyksistä. Kulttuuri ja taide koettiin tärkeiksi yleisen hyvinvoinnin kannalta. Samalla ne kuitenkin myös haastavat ajattelemaan, mistä todella puhutaan?

Lähes poikkeuksetta jokainen haastateltava totesi taiteen ja kulttuurin vaikuttavan hyvinvointiin. Taiteen ja kulttuurin ”parantavasta” vaikutuksesta on useita puolesta puhuvia tutkimuksia, selvityksiä ja suunnitelmia käytäntöön. Viisivuotinen (2010-2014) Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelma on ollut väylänä monelle käytännön toteutukselle. Vuonna 2008 valmistunut selvitys *Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä – näköaloja taiteen soveltavaan käyttöön* on niin ikään oiva esimerkki aiheesta. Myös kulttuuristen oikeuksien tunnustaminen osaksi perusoikeuksia puhuu kulttuurin ja hyvinvoinnin välisen yhteyden puolesta. Monella oli aiheesta myös omakohtaista kokemusta. Voidaan siis todeta taiteen ja kulttuurin merkityksen hyvinvoinnille olevan kiistaton.

Usea haastateltavista totesi taiteen ja kulttuurin tarjoavan myös kanavan vaikuttamiseen. Ympäristötaiteella sekä monilla performansseilla on mahdollista levittää viestiä näkyvämmiin ja kiinnostavammin aiheista, jotka muuten saattaisivat hukkua tiedon paljouteen. Kantaaottava taide haastaa ajattelemaan. Toisaalta taiteelle annetaan arvoa myös ainoastaan taiteen vuoksi.

Vaikka kulttuurin keinoin vaikuttaminen onkin melko yleistä, ei ekologis-taloudelliseen kestävyyskäsitteeseen useinkaan liitetä ajatusta kulttuurista. Yhteys tuntuu melko heikolta. Kuitenkin eräs haastateltava huomautti kulttuurin olevan hyvin tiiviisti yhteydessä niin talouteen kuin ekologiseen ajatteluunkin. Jo teosta suunnitellessaan taiteilijalla on vastuu teoksen aiheuttamista ympäristövaikutuksista; toisaalta myös taloudellisesta rasitteesta.

Kulttuurista ja taiteesta puhuttaessa ei voida ohittaa museomaailmaa. Museon rooli kestävän kehityksen lipunkantajana saattaa olla yllättäväkin suuri. Museoiden tehtävänä on toisaalta tallentaa kulttuurin erilaisia muodostumia, mutta lisäksi myös opettaa ja muistuttaa: kuinka on eletty ja kuinka maailma kehittyy. Ilman tätä työtä ei ajatus kestävästä kehityksestä olisi juurikaan kestävä. Kulttuuriympäristön rooli onkin siis merkittävä niin nykyisyyden, tulevaisuuden kuin menneisyydenkin kannalta.

Kulttuuri on siis merkittävä osa kestävästä kehityksestä, toisaalta se voi tarjota kiinnostavan näkökulmakulman aiheen tarkasteluun, toisaalta se voi olla itse tarkastelun kohteena.

4.4 Käsityksiä sekä toteutuksia

Kulttuurinen kestävä kehitys koettiin melko vieraana, ehkä myös haastavana käsitteenä, joka ei tunnu arkipäivään istuvalta. Se tuntui etäiseltä, ei kovinkaan konkreettiselta, mutta kuitenkin kiinnostavalta. Monet haastateltavat kokivat konkreettisten toteutuskeinojen olevan vähissä. Yhdeksi syyksi mainittiin aiheen laajuus, koska se voi olla lähes mitä vain, on aiheeseen hankala tarttua. Toisaalta myös kulttuurisen kestävä kehityksen vähäinen esillä olo vaikutti. Kuitenkin keskustelujen lomassa selvisi jälleen hiljaisen tiedon suuri määrä. Useat haastateltavat toteuttivat kulttuurisen kes-

tävän kehityksen periaatteita niin työssään kuin vapaa-ajallaankin, huomaamattaan. Tämä näkyi erityisesti arvoissa, asenteissa, valinnoissa ja vaikuttamisessa.

Tärkeimmiksi kulttuurisen kestävä kehityksen piirteistä mainittiin kulttuuriset oikeudet, kohtuullisuus, eettisyys, yhteinen vastuu, kulttuuriympäristö sekä -perimä. Lisäksi taiteen roolia kestävä kehityksen työssä korostettiin. Taide tarjoaa lähestymistavan kestävään kehitykseen sekä taiteilijalle, että taiteen vastaanottajallekin.

Myös yhtäläiset oikeudet kulttuuriin koettiin tärkeiksi. Kulttuuristen oikeuksien toteutuminen nähtiin tärkeänä, tosin laajana osana. Jälleen ajatusta vastuusta ja velvollisuudesta nostettiin esiin. Kulttuuriseen kestävään kehitykseen liitettiin lisäksi itse kulttuurin kuluttaminen. Kulttuurin kuluttamista pidetään yleisesti positiivisena kuluksena, vaikka senkin myönnetään jossain määrin rasittavan ympäristöämme. Tästä huolimatta kulttuuri nähdään arvokkaana ja kiinnostava tapana palkita ja ”hemmotella” itseään.

Kulttuurista kestävä kehitys onkin monille helpointa lähestyä taiteen kautta. Teosta tehdessään taiteilija hyväksyy vastuunsa yhteisestä ympäristöstämme punniten taiteen aiheuttamia ympäristövaikutuksia, toisaalta myös välittäen sanomaa tärkeänä pitämistään arvoista. Taiteen vastaanottajakin voidaan nähdä vastuullisena: valitseeko hän eettistä taidetta vai jotain muuta? Kiinnostuuko hän muustakin kuin taiteen esteettisyydestä? Ottaako hän teoksen herättämät ajatukset omikseen. Kestävä kehityksen sekä taiteen suhdetta voidaan lähestyä myös ympäristötaiteen kautta. Ympäristötaiteen avulla voidaan toteuttaa monia tarkoituksia aina kannanotosta esteettisiin tarkoituksiin. Antero Toikka määrittelee ympäristötaiteen ”taiteeksi, joka käyttää ympäröivää tilaa taiteellisenä elementtinä, rakentaa uusia ympäristöjä, sulautuu ympäristöön tai korostaa sitä”.

Jyväskylän Kuokkalassa toteutetaan ympäristötaideprojekti Löydetty!. Projektin aikana rakennetaan useita teoksia erilaisia materiaaleja käyttäen. Löydetty! viestittää esteettisellä kielellä ajankohtaisista aiheista, kuten ympäristökäyttäytymisestä, asuinalueen viihtyvyydestä sekä luonnon omasta taiteesta. Teokset sijoittuvat melko unohduksissa olleeseen metsäalueeseen, joka on käytön vähäisyyden vuoksi rämettynyt. Ympäristötaideprojekti on myös keino huomioida kaupunkiympäristön viheralu-

eiden käyttöä sekä paikallista kulttuuriympäristöä. Tavoitteena on myös tuoda tietoisuuteen ympäristöluotsien toimintaa sekä nauttia ympäristöstä aisteja aukaisten. (Laitinen 2014.)

Kulttuurista kestäväää kehitystä siis toteutetaan paljon arjessa melko yksinkertaisilla-kin tavoilla. Kuitenkin kulttuurinen kestävä kehitys on paljon muutakin. Se voidaan ymmärtää monella tavalla: perimä, arvot ja taiteen soveltava käyttö. Hieman aiheen katselijasta riippuen painotus vaihtelee, suunta on kuitenkin kaikilla sama: tavoitteena on ymmärryksen lisääminen ja monimuotoisuuden tallentaminen. Tätä voidaan tehdä lukemattomilla tavoilla, joko pienellä tai suuremmalla volyymilla.

Kuvio 1. Kulttuurinen kestävä kehitys?

Sanapilven (kuvio 1.) avulla voidaan tutkia kulttuurisen kestävän kehityksen teemoja. ”Taide”, ”kehitys”, ”kulttuuri” ja ”kestävä” nousevat luonnollisesti esiin. Pilvestä erottuu kuitenkin myös hieman erilaisia sanoja, kuten: myös, toisaalta, ehkä. Tämä kuvaakin kulttuurisen kestävän kehityksen synnyttämiä ajatuksia. Paljon vaihtoehtoja, paljon suuntia.

Kulttuuriseen kestäväan kehitykseen liitettiin monenlaisia teemoja monikulttuurisuu-
desta kaupunkimiljööän viihtyvyyteen. Hieman sosiaalista kestäväan kehitystä sivuten,
myös kulttuurisen kestäväan kehityksen kulmakiviin kuului haastateltavien mielestä
eettisyys, yhteisvastuu, avoimuus, ennakoluulottomuus sekä ihmisoikeudet. Usein
kestäväan kehityksen osa-alueet kulkevatkin tiiviisti yhdessä.

Ympäristö, jossa elämme, kiinnosti monia. Erityisesti kaupunkiympäristön viihtyvyyttä, innovatiivista rakentamista sekä ympäristötaidetta pidettiin tärkeänä sekä kiinnostava näkökulmana kulttuuriseen kestäväan kehitykseen. Erityisesti Kankaan aluetta sekä Harjua pidettiin Jyväskylän alueella merkittävinä kulttuuriympäristöön liittyvinä kokonaisuuksina. Tässä yhteydessä mainittiin myös museot sekä Toivolan Vanha Piha.

”Think globally act locally ”

Tähän toteamukseen tiivistyi hyvin ajatus monikulttuurisuudesta, kulttuuriympäristötämme sekä paikallisuudesta ja näiden kaikkien vuorovaikutuksesta. Paikallisuus koettiin tärkeänä erityisesti erilaisten toimijoiden kautta. Keski-Suomen alueen toimijoista mainittiin yllämainitut museot, Kankaan alue, Harju sekä hieman erilaisina tapauksia taidelaitos Haihatus sekä Huhtasuolla käynnissä oleva hanke Hyvinvointia Huhtasuolle. Nämä kaikki ilmentävät kulttuurista kestäväa kehitystä omalla alallaan. Ehkä yllättäenkin Ilmainen joukkoliikenne -päivä (29.9.2013) koettiin osaksi kulttuurista kestäväa kehitystä. Tämänkaltaisissa tempauksissa toisaalta yhdistyvät kaupunkikulttuuri, ekologisuus ja taloudellisuus. Myös muutamat tapahtumat, kuten Kuokkalan Basaari mainittiin. Myös JAPA ry:n tekemä työ sai kiitosta osakseen.

Vaikka konkreettisiakin toimia on jo tehty, ei kukaan haastateltavista ollut täysin tyytyväinen vallitsevaan tilanteeseen. Huomiota haluttiin kiinnittää hyväksi havaitun toiminnan vakiinnuttaminen. Tärkeää on myös monikielisyyden- ja kulttuurisuuden edistäminen. Tämän toteutus kuitenkin koetaan vaihtelevana. Jyväskylän seudulla monikielistä kulttuuria on loppujen lopuksi melko vähän, tarjolla olevakin koetaan suppeana.

Iso osa kulttuurista kestäväa kehitystä on eettinen toiminta. Jotta voitaisiin todella toimia eettisesti, tulisi antaa puheenvuoro sille joukolle, joka ei vielä ole ajatuksiaan ilmaissut. Kuinka siis saataisiin ajatuksia heiltä, joita ei aihe kiinnosta, tai jotka eivät muista syistä ole saaneet ääntään kuuluviin?

4.5 Katsaus JAPA ry:n suuntaan

JAPA ry:n hallituksen varapuheenjohtajana vuodesta 2011 toiminut Ritva Lukkarinen (2014) pitää JAPA ry:n toimintaa erityisen ansiokkaana. Hän kertoo toiminnan kehittyneen alati ja saaneen uusia ulottuvuuksia kuluneiden vuosien aikana. Lukkarinen toteaa viimevuosina lähiruoan nousseen yhdeksi suosiota saaneeksi teemaksi. Lisäksi yleisesti kuluttamiseen sekä lajitteluun liittyvä neuvonta on ollut suosittua ja kiihtelyä toimintaa. Myös liikkumiseen on kiinnitetty paljon huomiota.

JAPA ry:n toiminnassa kulttuurinen ulottuvuus on Lukkarisen mukaan hieman sivuun jäänyt teema, jonka nostaminen esiin on tulevaisuuden tavoite. Hän kertoo kulttuurin näkyvän tällä hetkellä esimerkiksi erilaisissa yhteyksissä käytettyjen palkintojen tai erilaisten muistamisten kautta. Lahjakortit sekä muut aineettomat lahjat ovatkin keränneet kiitosta.

Selkeästi kulttuurinpiiriin voidaan lukea myös draaman keinoin kierrätykseen ohjaava Anssu-Peikko. Lukkarinen huomauttaakin draaman olevan hyvin käyttökelpoinen menetelmä muuhunkin valistustyöhön. Tulevaisuudessa myös lähimatkailu voisi olla yksi tapa lähestyä kulttuuria. Lukkarinen pohtiikin: miksi matkustaa kauas, kun lähellä voidaan saavuttaa samat elämykset.

Kulttuurinpiiriin voidaan lukea hyvin monenlaista toimintaa, erityisesti JAPA ry:n toimintaa ajatellen. Korkeakulttuuri kuuluu Lukkarisen mukaan ehdottomasti tähän piiriin. Hän kuitenkin toteaa taiteen soveltavan käytön kuvaavan hyvin JAPA ry:n suhdetta kulttuuriin ja taiteeseen. JAPA ry:n toimintaa ajatellen oleellista olisi saada asukkaat ja toiminnassa mukana olevat sitoutumaan kulttuuriin, Lukkarinen kertoo. Olisikin tärkeää luoda kulttuurista helposti lähestyttävää, arkeen kuuluvaa. Kulttuurin tulee olla läsnä, kulttuuri on mahdollisuus. Kulttuurista puhuttaessa ekonomitavainen Lukkarinen korostaa luovan talouden merkitystä. Talous ja kulttuuri voidaan nähdä käsikkäin kulkijoina, ei vastakohtina tai mahdottomana parina.

5 KOHTI KULTTUURIA

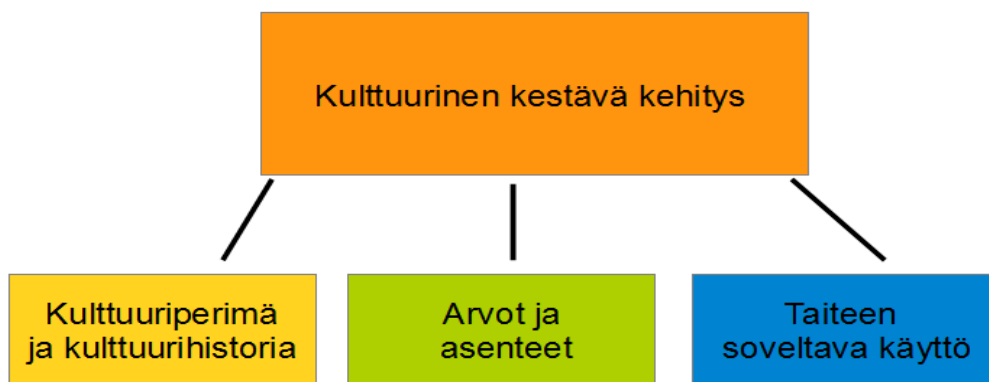
Kulttuuri jo itsessään on paljon sisältävä käsite, joka voidaan ymmärtää hieman eroavilla tavoilla. Tosille kulttuuria on vain taide, korkeakulttuuri. Toisille kulttuuria on lähes kaikki. Siksi tulisikin antaa kulttuurille määritelmä: mitä kaikkea se voi tarkoittaa JAPA ry:n toiminnassa?

JAPA ry:n toiminnassa kulttuurilla voidaan viitata erilaisiin taiteisiin, kuten musiikkiin, teatteriin, tanssiin yms. Vedetäänkö tällaiseen kulttuurin raja korkeakulttuurin ja niin kutsutun ”muun” kulttuurin väliin? Tämä kysymys on mahdollisesti pohdittavissa tulevaisuudessa. JAPA ry:n tapauksessa tuleekin pohtia rajanvedon tärkeyttä: kenelle toimintaa tarjotaan? Onko käytetyillä termeillä vaikutusta mahdollisiin kiinnostuneisiin?

Taiteiden lisäksi kulttuurilla voidaan viitata myös tiettyjä kansakuntia tai yhteisöjä yhdistävään tekijään. Kuten ”suomalainen kulttuuri” tai ”itämainen kulttuuri”. Tällainen kulttuurin käsitys perustuu kollektiivisuuteen sekä jaettavuuteen. Kulttuuri on sosiaalista: ilman keskustelua, tapojen ymmärtämistä tai uskomuksia, ei olisi kulttuuria. Kulttuuri on tiedon jakamista, jonka avulla jäsennetään sosiaalista elämää. Toisaalta kulttuuri voidaan nähdä myös kollektiivisena elämäntapana, joka rakentuu yhteisille tavoille ja uskomuksille. (Tampereen yliopisto 2014.) Tällainen kulttuurin käsitys tuntuu ehkä hieman etäiseltä JAPA ry:n toimintaa ajatellen. Mutta kun aihetta pohtii hieman tarkemmin, voidaan esimerkiksi kuluttaminen, liikkuminen ja asuminen nähdä kulttuurin ilmentyminä. Nämä ovat arkisia asioita, jotka myös JAPA ry:n toiminnassa ovat esillä. Kulutustottumusten muuttaminen on yksi kestävästä kehitystä edistävä tekijä.

JAPA ry:lle kulttuuri voisi siis merkitä erilaisia taiteita kaikissa ulottuvuuksissaan, korkeakulttuurista katukulttuuriin. Teatterista graffititaiteeseen. Tämän rinnalla kulttuuri saa merkityksen myös toimintatavoista sekä tottumuksista. Tärkeäksi osaksi kulttuuria voidaan nostaa myös erilaiset tapahtumat, joissa kulttuuri ilmenee kaikissa muodoissaan.

Kuten jo tässä vaiheessa voidaan todeta, on kulttuurinen kestävä kehitys laaja termi, joka voi sisältää paljon toisaalta monenlaista toimintaa, toisaalta monenlaisia arvoja ja arvostuksia. Myös itse taiteen rooli kulttuurisessa kestävässä kehityksessä on suuri. Yksinkertaisimmillaan kulttuurinen kestävä kehitys voitaisiin JAPA ry:n tarkoitusten mukaisesti jakaa kolmeen osaan; kulttuuriperimä sekä kulttuurihistoria, arvot ja asenteet; taide ja taiteen soveltava käyttö (kuvio 2.).

Kuvio 2. Ulottuvuuksia

JAPA ry:n kaltaisen toimijan työssä kulttuurinen kestävä kehitys tulee vahvimmin esille juuri taiteen soveltavan käytön muodossa. Toki myös arvot ja asenteet ovat toimintaa ohjaavassa roolissa. Konkreettinen työ kuitenkin tehdään erilaisia taiteita soveltamalla. Jyväskylän kaupungin kanssa yhteistyössä on luotu hyvin tunnettu hahmo Anssu-Peikko, joka draaman keinoja soveltaen opettaa esikoululaisia kierrättämään. Anssu-Peikkon jäteneuvontatuokioiden osallistavaa ja opettavaa lastenkulttuuria parhaimmillaan. Tällainen toimintamalli kuvaakin hyvin JAPA ry:n suhdetta tähän kulttuurin muotoon: draamaa edistämässä kestävä kehitys. Draaman keinoja voidaan käyttää myös aikuisille tähtäävässä valistustyössä. Jyväskylän ylioppilasteatteri esittää kesän 2014 aikana Sotkutonta päivää! -kampanjan teeman mukaisesti roska-performanssia. Performanssi muistuttaa kesäjuhlijoita siisteyden tärkeydestä myös juhlinnan aikana. Sotkutonta päivää! -kampanja on niin ikään yhteistyössä toteutettu; yhteistyötahoja ovat Jyväskylän kaupunki sekä Muuramen kunta.

Sotkutonta päivää! -kampanjassa taidetta on sovellettu muuhunkin käyttöön. Roskaamista ja ilkivaltaa vähentämään pyrkivän kampanjan aikana JAPA ry on mm. järjestänyt pieniä näyttelyjä Jyväskylän sekä Muuramen alueelle. Näyttelyt koostuvat

mm. graffitivalokuvista sekä ilkeiden kohteiksi joutuneista julkisista tiloista. Näyttelyt toisaalta herättelevät näkemään roskaamisen ja ilkeiden, lisäksi tarjotaan myös faktaa ilkeiden kustannuksista. Graffiteja lähestytään kahdelta suunnalta: töhryjä vai taidetta?

JAPA ry:n toiminnassa taiteen ja kulttuurin tehtävänä on edistää kestävästä kehitystä ja levittää tietoa kiinnostavalla ja mieleenpainuvalla tavalla. Kuten esimerkit kertovat, työtä on jo tehty. Miksi siis kulttuurin roolia halutaan suurentaa?

Kestävä kehitys on kokonaisuus, jossa jokaisen osa-alueen tulee olla yhtä vahvasti esillä. Kaikki neljä osaa ovat yhteydessä toisiinsa ja näin muodostavat toisistaan riippuvaisen kokonaisuuden. Jos yhtä aluetta laiminlyödään, se heijastuu kaikkiin kolmeen. Käymieni keskustelujen perusteella voisin väittää, ettei JAPA ry ole ainoa kestävästä kehitystä edistävä yhdistys, jolla kulttuurinen ulottuvuus on jäänyt taustalle. Syyt vaihtelevat. Usein ehkä kulttuuri koetaan haastavaksi laajuutensa vuoksi. Toisaalta kulttuurinen ulottuvuus jää myös helposti mainitsematta, vaikka se olisikin selkeä osa toimintaa. Näin myös JAPA ry:n tapauksessa.

Vaikka JAPA ry:n toiminta onkin varsin ansiokasta, tulee tässäkin tapauksessa huomioida resurssien riittävyys. Kulttuurista ulottuvuutta tuskin on tarpeellista tuoda tällä hetkellä esille suurilla voimavaroilla, kun monia muita hankkeita ja projekteja on kesken. Tämän vuoksi kulttuurisen kestävästä kehityksen lisääminen perustoiminnan loimaan voisi olla otollisin ratkaisu. Aiheita voitaisiin lähestyä kahdesta suunnasta: viestintä sekä alueellinen yhteistyö.

Mitä vielä lisäksi – suunnitelmia tulevaan

Kulttuurinen kestävä kehitys koetaan hieman vieraaksi ja tiedon määrä vähäiseksi. Koska JAPA ry:n perustoimintaan kuuluu nimenomaan tiedon lisääminen, on tämä huomioitava seikka. Tiedon lisääminen on yksi viestinnän tarkoituksista. Viestintä on viestin toimittamisen lisäksi myös merkityksen luomista. (Fiske 1992, 13-16.)

Viestintä tarjoaa melko helpon väylän tiedon lisäämiseen. Tapoja löytyy useita, myös sellaisia joissa taiteen soveltava käyttö pääsee oikeuksiinsa. Mainio esimerkki on

performanssiviestintä, jota esimerkiksi Dodo ry:ssä on käytetty. Performanssiviestintä pyrkii käyttämään erilaisia taiteen muotoja viestin viejänä. Performanssiviestinnässä voidaan käyttää esimerkiksi ympäristötaidetta, draamaa, tanssia tai luoda erilaisia kohtaamisia esimerkiksi asfalttipiknikiksi. (Nevala 2014.)

Helsingissä sekä Oulussa toimiva Dodo ry on nostanut perinteisen viestinnän rinnalle juuri performanssiviestinnän. Erilaisten tempausten kautta välitetty viesti kiinnittää huomion, kiinnostaa ja painuu mieleen. Se voi myös osallistaa, viihdyttää tai haastaa ajattelemaan. Performanssiviestintä keinoin on tiedotettu esimerkiksi kaupunkiviljelystä, liikkumisesta, liikkumisesta yms. (Nevala 2014.) Toteutustapa voi olla mitä vain.

Tällainen tapa viestiä sopii hyvin JAPA ry:n toimintaperiaatteisiin. Se tapahtuu ruohonjuuritasolla, suoraan asukkaille. Erilaiset tiedotteet tai muut infot muokkautuvat helposti pieneksi performanssiksi, joka omalla joukolla tai yhteistyön tuloksena. Vuosien varrella pienimuotoisia performansseja onkin jo toteutettu. Auton vapaapäivänä etätyön eduista JAPA ry:n johdolla tiedotettiin kyltein tien varressa mukavissa olo-asuissa. Erilaiset performanssit sopivat myös osaksi paikallisia tapahtumia, itsenäiseksi tempauksiksi, suurelle tai pienelle joukolle. Performanssin viestinnän teemoiksi sopivat monet, kuten kaupunkiympäristön viihtyvyys, lähiruoka sekä liikkuminen. Tapaakin on useita: ympäristötaide, erilaiset kokoontumiset, graffitit yms.

Hyvänä puolena voidaan nähdä myös helppous yleisölle: hieman performanssin luonteesta riippuen voi osallistuja olla aktiivisesti mukana tai passiivisesti katsojana tai kuuntelijana. Kiinnostavia toteutustapoja on lukuisia. Huomioitavaa on kuitenkin JAPA ry:n puoluepoliittinen sitoutumattomuus. Millaisissa tilanteissa viesti muuttuukin liian poliittiseksi tai liikaa kantaa ottavaksi? Voidaanko esimerkiksi Rallien aikaan järjestää asfalttipiknik tai polkupyöräkulkue?

Performanssiviestinnän rinnalla myös perinteiset viestinnän muodot edistävät tiedon lisäämistä. Kuten haastatteluissa ilmeni, monilla on aiheesta paljon tietoa ja ajatuksia. Kulttuurista kestävästä kehitystä myös toteutetaan paljon arjessa, huomaamatta. Hiljaisen ja tiedostamattoman tiedon näkyväksi tekeminen onkin yksi tärkeimmistä tehtävistä. Tämän viestin lisääminen tekee jo tehdystä työstä näkyvää ja huomioitua.

Jo materiaaleja muokkaamalla voidaan tuoda esille hankittua tietoa ja taitoa. Kun puhutaan kulttuurisesta kestävästä kehityksestä sille sopivassa yhteydessä, muodostuu aiheesta hiljalleen kattava kuva. Hiljalleen myös aihetta ympäröivä epätietoisuus häivenee.

Kuvio 3. Viestinnän teemoja

Kiinnostavia teemoja ja tapoja löytyy lukuisia, yllä vain muutamia esimerkkejä (kuvio 3.). Yksin tekeminen onnistuu joissain tapahtumissa, jossain suurempi joukko on paikallaan. Jyväskylän kokoisessa keskisuudessa kaupungissa verkostoitumisen merkitys onkin suuri. Alueelta löytyy useista kulttuuritoimijoita, joille kestävä kehitys on yksi tärkeimmistä arvoista. Tästä joukosta löytyy osaamista, ideoita ja halukkuutta yhteistyöhön. Monet ovat huomanneet saman: pienillä resursseilla yksin tekeminen ei kannata.

Jyväskylässä sekä lähikunnissa järjestetään useita tapahtumia, joissa kulttuurinen kestävä kehitys on yksi teemoista. Aina se ei kuitenkaan ole päässyt esille, vaan vaikuttaa taustalla. Hyviä esimerkkejä ovat muun muassa Kuokkalan Basaari, joka ilmentää hyvin yhdessä tekemistä sekä asukaslähtöisyyttä. Yläkaupungin yö tarjoaa

otollisen kentän monenlaiselle taiteen keinoin tehtävälle tiedotustyölle. Kankaalle rakentuva alue on hyvin painottunut kestävään kehitykseen. Lisäksi museomaailmaa ei pidä unohtaa.

Jotta voidaan luoda kattava kuva mahdollisista alueellisista yhteistyötahoista, voisi aihetta kartoittaa esimerkiksi yksinkertaisella sähköpostikyselyllä. Lisäksi tarkempi tutustuminen alueen kulttuuritoimijoihin on myös toimivaa verkostoitumista. Haastattelujen aikana kuitenkin joitakin mahdollisia yhteistyösuuntia on jo selkiytynyt (kuvio 4.)

Kuvio 4. Mahdollisia yhteistyötahoja

Verkostoitumisen apuna voidaan käyttää myös yhteisöllisiä tiedonkeruumenetelmiä. Erilaisten ideariihen, tai aivoriihen, käyttö on viime aikoina ollut suosittua ongelmanratkaisutilanteissa. Ideariihen tavoitteena on aluksi nopea tiedon tuottaminen spontaanisti. Alkuvaiheessa ideoita ei karsita eikä arvioida. Myöhemmin suuresta massasta voidaan valita kehityskelpoisimmat. Lähtökohdaksi tarvitaan kysymys, tai ongelma, johon kaivataan vastaus tai ratkaisu. Ideariihi innostaa aktiiviseen osallistumiseen sekä luovaan ja ennakkoluulottomaan ajatteluun. (Jyväskylän Yliopisto 2014.)

Muutamia nyrkkisääntöjä ideariihien toteutukseen löytyy, vaikka tyyli onkin usein hyvin vapaa. Tärkeää on luoda avoin ilmapiiri: kaikki ideat ovat hyviä, hulluja ideoita kaivataan erityisesti. Ideointiaika ei saa olla liian pitkä, liian väljä aikataulu antaa liikaa tilaa puntaroida ajatuksia. (mt.) Vaikka tässä yhteydessä puhutaankin ongelmasta, voidaan menetelmää hyvin käyttää myös uuden toiminnan suunnitteluun. Tässä yhteydessä myös oma verkosto tulee tutummaksi ja yhteistyö tiiviimmäksi.

Menetelmiä riihen toteuttamiseen on useita, kuitenkin näitä yhdistää ajatusten dokumentointi: kirjoittaen, piirtäen vai vaikka valokuvaten. Menetelmänä voi käyttää esimerkiksi learning cafe -työskentelyä. Menetelmää muutamia kertoja käyttäneenä uskoisin sen toimivan myös tässä tarkoituksessa.

Learning cafe

Tässä menetelmässä osallistujat työskentelevät pienryhmissä(3-5/ryhmä) eli kahvilan pöydissä. Kullekin pöytäryhmälle annetaan pohdittavakseen ongelma/ muu teema, josta he käyvät vapaata keskustelua. Kustakin pöydästä löytyy pöytäliina, esim. paperi, johon kirjataan ajatuksia keskusteltavasta aiheesta. Kullekin ryhmälle valitaan emäntä/isäntä, jonka tehtävänä on pitää keskustelua vireillä. Yhtä aihetta pohditaan 15-20 min. Ajan loputtua kahvilapöydän emäntä/ isäntä jää ”pöytäliinan” kanssa omalle paikalleen muiden etsiessä uuden ryhmän.

Uudelle ryhmälle emäntä/isäntä kertoo edeltäneen keskustelun pääpiirteet, uusi ryhmä jatkaa aiheen pohdintaa. Tämä toistetaan niin monta kertaa, kunnes jokainen on kiertänyt kussakin pöydässä. Oppimiskahvila päätetään kunkin pöytäliinan esittelyyn ja käytyjen keskustelujen tiivistykseen.

Kiinnostava tapa lähestyä aihetta voisi olla myös visualisointi. Usein kuvaksi muokattu informaatio on kiinnostavampaa ja jää paremmin mieleen, herättää ajatuksia ja kiinnostusta. Visuaalisen ajattelun avulla voidaan tehdä näkyväksi hiljaista tietoa se-

kä kartoittaa ideoita. Jyväskylässä toimiva Kuvitellen tarjoaa visuaalisen ajattelun koulutuksia tilauksesta sekä avoimia kursseja. (Kuvitellen 2014.)

Uuden luomisen ohella myös jo tehdyn työn esillä pitäminen on erityisen tärkeää. Jos tiedon, taidon ja osaamisen annetaan unohtua, on panos ollut turha.

Kevään ja kesän 2014 aikana toteutettava Löydetty! -ympäristötaideprojekti on JAPA ry:kin kannalta kiinnostava tapaus. Projektin alkuvaihe on ollut pääasiassa kulttuuri-luotsien toteuttama, kuitenkin tilaa tässä työssä löytyy myös JAPA ry:lle. Jo suunnit-teilla oleva yleisöluento aiheesta on hyvä alku. Muutakin voisi kuitenkin suunnitella. Vaikka resursseja ei projektin suunnittelu ja toteutusvaiheeseen riittäisikään, ei muu työ ole sen vähäisempää. Tiedon levittäminen, verkostojen jakaminen ja vain aihees-ta puhuminen edistävät jo tietoutta aiheesta. Ruohonjuuritasolla toimiessa pienellä panoksella voi saada aikaan jopa suuria.

Kuten jo aikaisemmin on todettu, Ilmainen joukkoliikennepäivä (29.9.2013) keräsi suurta suosiota. Kampanja toteutettiin osana Sitran sekä Jyväskylän kaupungin Kohti resurssiviisautta -hanketta (Keskisuomalainen 2013). Vaikka täysin samanlaisena ei konseptia voidakaan toteuttaa, voisi muutamia hyviä elementtejä kasata uudeksi ko-konaisuudeksi. Tempaukseen osallistuneet ovat kertoneet pitäneensä mm. matkus-tamisesta, uusista paikoista sekä ystävien kanssa liikkumisesta. Voisiko näistä ele-menteistä koota jotain? Pyöräillen ympäri Jyväskylää? Suosikkipaikkoja kotikaupun-gissa? Lähimatkailua parhaimmillaan, päivän retki ja kotikaupunki tutuksi!

Tällä hetkellä haastattelujen sekä joidenkin keskustelujen perusteella arvioisin kiin-nostavimmiksi kestävän kehityksen teemoiksi nousseen ruoan, liikkumisen, kulutta-misen sekä matkailun. Kulttuurinen kestävä kehitys on osallaan mukana niin ruoka-kulttuurissamme kuin kulutustottumuksissakin. Yhdessä pohtimalla löytyy varmasti lukuisia ideoita sekä uusia kontakteja.

6 LOPUKSI

Kulttuurinen kestävä kehitys osoittautui ehkä jopa laajemmaksi kokonaisuudeksi kuin työn alkuvaiheessa ajattelin. Se sisältää paljon ulottuvuuksia, vivahteita ja näkemyk-

siä. Työn alkuvaiheessa kulttuurinen kestävä kehitys oli termi, jolla tarkoitettiin kulttuurien monimuotoisuuden säilyttämistä. Hiljalleen ulottuvuuksia alkoi kasvaa taiteeseen, arvoihin, kulttuuriympäristöön sekä moneen muuhun teemaan. Aiheen laajuus voi olla etu, mutta se loi myös haasteita. Kuinka muokata tätä paljon kattavaa käsitettä helposti ymmärrettävään sekä toteutettavaan muotoon? Uteliaisuus on lapsenmielisen valttikortti. Lisäksi avoin mieli sekä kärsivällisyys auttavat eteenpäin. Tärkeimmäksi työskentelytavaksi haastavan aiheen äärellä kuitenkin nousi hidas eteneminen.

Vaikka haasteita löytyy paljon, tuo aiheen laajuus myös eteen paljon mahdollisuuksia. Kaikki kulttuurisen kestävä kehityksen vivahteet tarjoavat useita tapoja lähestyä aihetta. JAPA ry:n tarkoituksiin mahdollisimman joustavat raamit toivoakseni ovat käytettävyydeltään parhaimmat. Vaikka juuri nyt kulttuurinen kestävä kehitys ei välttämättä olisikaan JAPA ry:n ensimmäinen prioriteetti, voidaan kuitenkin työtä tämän ulottuvuuden eteen tehdä hiljalleen, muun toiminnan ohessa. Näin myös kulttuuri voitaisiin saada sille kuuluvalla paikalla: osaksi arkea.

JAPA ry:lle tämä opinnäytetyö toivoakseni konkretisoi kulttuurista kestävä kehitystä ja tarjoaa pohjaa, jolle rakentaa suurempaa. Työ on vasta alussa, mutta ensimmäisten askelten jälkeen aiheeseen on uskoakseni helpompi tarttua. Vaikka paljon on selvitetty, on kysymyksiä edelleen uskomaton määrä. Myös kartoitustyötä on jäljellä. Haastattelujen sekä alustavien kyselyjen pohjalta onkin helppo rakentaa laajempaa kartoitusta kiinnostuneista tahoista: Keski-Suomessa löytyy potentiaalia!

Kulttuurituotannon näkökulmasta kestävä kehitys on tarkasteltu ekologisuuden ja talouden kannalta huomattavasti enemmän kuin itse kulttuurin. Nyt kun ekologisuudesta on alkanut tulla normi kulttuurikentällä, alkaa hiljalleen huomio kiinnittyä myös kulttuuriseen kestäväan kehitykseen. Uskoisin kuitenkin, että tällä suunnalla kaivataan vielä paljon aiheeseen liittyvää tietoa sekä taitoa. Tämän vuoksi alueellinen yhteistyö voisikin olla molemmin puolin hedelmällistä.

Vieraudestaan huolimatta kulttuurinen kestävä kehitys osoittautui ajankohtaiseksi aiheeksi, jota on alettu toteuttaa monella suunnalla. Aiheen ajankohtaisuus oli ehkä

jopa yllättävää, monella suunnalla kuhisee kulttuurista kestävää kehitystä. Enää tarvitsee antaa tälle kuhinalle nimi ja ääni.

LÄHTEET

Aatos, Soile & Tuusjärvi, Mari & Vuori, Saku 2007. Johdanto kestävän kehityksen kansainväliseen historiaan ja merkkipaaluihin. Geologian tutkimuskeskus. Etelä-Suomen yksikkö. Viitattu 30.10.2014

http://arkisto.gtk.fi/m10/m_10_1_2007_95.pdf

Alaja, Antti 2011. MIKÄ IHMEEN DEGROWTH? Johdatus kasvukritiikin uuteen aaltoon. Kalevi Sorsa -säätiö. Viitattu 28.2.2014

http://sorsafoundation.fi/files/2012/07/KSS_Degrowth_web.pdf

Fiske, John 1992. Merkkien kieli. Johdatus viestinnän tutkimiseen. Vastapaino.

Hietanen, Olli & Sivonen, Katriina 2003. Tietoyhteiskunta, kestävä kehitys ja kulttuuri. Varsinais-Suomen kulttuuritoimen tutkimus-, arvioimis- ja kehittämishankkeen (KULTAKE) loppuraportti. 7. Viitattu 9.5.2014

https://www.utu.fi/fi/yksikot/ffrc/julkaisut/tutu-julkaisut/Documents/Tutu_2003-3.pdf

Jyväskylän kaupunki 2014. Hyvinvointia huhtasuolle- hanke.

<http://www.jyvaskyla.fi/hallinto/hanke/huhtasuo>

Jyväskylän yliopisto 2014. Avoimen yliopiston Koppa. Ideariihi. Viitattu 3.5.2014

<https://koppa.jyu.fi/avoimet/mit/tietotekniikan-opetuksen-perusteet/Opetusmenetelmista-ja-lahestymistavoista/Opetusmenetelmat/ideariihi>

Keskisuomalainen 2013. Lauantaina suhaat bussilla ilmaiseksi – yötä myöten. 9/13 Keskisuomalainen. Viitattu 8.5.2014

<http://www.ksml.fi/uutiset/keski-suomi/lauantaina-suhaat-bussilla-ilmaiseksi-yota-myoten/1669318>

Koivunen, Hannele & Marsio Leena 2006. Reilu kulttuuri? Kulttuuripolitiikan eettinen ulottuvuus ja kulttuuriset oikeudet. Opetusministeriön julkaisu. Viitattu 14.4.2014

<http://www.okm.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2006/liitteet/opm50.pdf?lang=fi>

Lainen, Marja 2013. Kulttuurin saamat merkitykset kestävästä kehityksestä edistävän kasvatuksen näkökulmasta. Teoksessa Toivanen, Paula (toim) Kestävä kasvatus – kulttuuria etsimässä. Suomen kulttuuriperintökasvatuksen seura. 26-40.

Rantala, Jyri 2014. Katainen ideapajan jälkeen: Meillä on liian kielteinen ilmapiiri. Yle uutiset 1/2014. Viitattu 27.4. 2014
http://yle.fi/uutiset/katainen_ideapajan_jalkeen_meilla_on_liian_kielteinen_ilmapiiri/7028845

Soini, Katriina 2013. Kestävä kehitys ja kulttuuri. Teoksessa Toivonon, Paula (toim) Kestävä kasvatus. Kulttuuria etsimässä. Suomen kulttuuriperintökasvatus seura. 12-26.

Tampereen yliopisto 2014. Johdatus kulttuuri ja sosiaali-antropologiaan. Viitattu 2.5.2014

<http://www.uta.fi/avoinyliopisto/arkisto/sosiaali-antropologia/antropologia2.html>

Taiku Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – toimintaohjelma 2010-2014. Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos. Viitattu 28.4.2014

<http://www.thl.fi/thl-client/pdfs/fc175800-28f5-4076-b79a-82615ac00228>

Vihreäpolku 2014. Kulttuurinen kestävä kehitys. Viitattu 7.5.2014

http://www.vihreapolku.info/kestava_kehitys/oppimateriaalit/kahdeksan_maapalloa/kulttuurinen_kestava_kehitys

Von Branderburg, Cecilia 2008. Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä. Näköaloja taiteen soveltavaan käyttöön. Opetusministeriön julkaisuja 2008:12. Viitattu 28.4.2014

<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2008/liitteet/opm12.pdf?lang=fi>

